

K ČEMU JE DNES DOBRÁ FILOSOFIE?

Diskuse u kulatého stolu se zúčastnili: prof. PhDr. Etela Farkašová, prof. ThDr. Ota Funda, prof. PhDr. Jaroslav Hroch, Mgr. Radim Šíp, Ph.D., prof. PhDr. Ing. Josef Šmajš, prof. PhDr. Emil Višňovský. Besedu připravil a vedl Josef Šmajš.

J. ŠMAJS: Vážení kolegové, doporučuji, aby prvním problémem, ke kterému bychom dnes mohli diskutovat, byla otázka, jak se mění filosofické tázání a tematické pole filosofie. Rozšiřuje se toto pole, nebo se naopak zužuje, uzavírá se před tlaky života, nebo se těmto tlakům spíše otevírá? Já sám si myslím, že zužování tematického pole filosofie dnes už není fakticky možné, protože filosofie, jak to vidíme na její historii, všechna témata, pro která nebyla kompetentní, už speciálním vědám předala. Tematické pole filosofie se podle mého názoru bude rozšiřovat a vážnost filosofie tím snad znovu poroste. Existuje tu totiž výrazná společenská objednávka, na kterou my filosofové zatím reagujeme jen pomalu a stydlivě: vznikla globalizovaná protipřírodní kultura, vznikl internet, prohlubuje se globální ekologická krize. Podle mého mínění můžeme proto očekávat oživení zájmu o ontologii, tj. o teoretický koncept světa, o nově pojatou epistemologii, o reflexi techniky a člověka. Zde mám ovšem na mysli zájem méně antropocentrický, biologicky a ekologicky poučený. Když jsem na prvním místě uvedl ontologii, míním tím ontologii méně spekulativní a více konkrétní, vztaženou k Zemi a reflektující ontický konflikt kultury s přirozeným pozemským bytím. Chybí nám totiž ontologie, která by nabízela nové ontologické minimum světonázorově zanedbávané a hodnotově zmatené veřejnosti. Také dnešní gnoseologie se blíží speciální vědě o poznání, často se redukuje na analytickou filosofii. Podle mého mínění musí být předmětem filosofické gnoseologie také druhá stránka poznávacího problému, tj. nejen proces, jímž získáváme a ověřujeme relevantní informaci o vnějším světě, ale také proces, jak tuto informaci kulturní systém využívá, jakou roli tato informace ve vztahu k přírodě a člověku plní.

J. HROCH: Pokud by šlo o problém filosofie, jak může zasáhnout do soudobé skutečnosti, je zajímavé, že asi od konce osmdesátých let 20. století se objevují zvláště v Německu tendence k rehabilitaci tzv. praktické filozofie. Tato filosofie by neměla za úkol pouze poznávat svět, nýbrž umožňovat, jak říkají její představitelé – např. M. Riedel a H.-G. Gadamer – praktickou a *etickou* orientaci člověka v současném světě, poznamenaném ekologickou krizí. A jiný příklad: v létě roku 1991 jsem byl na studijním pobytu v Ústavu sociální ekologie (*Institute for Social Ecology*) při Goddard College v Plainfieldu v USA. Jeho pracovníci v čele s M. Bookchinem, průkopníkem americké ekofilosofie, se nezabývají pouze filosofickou a teoretickou reflexí ekologické problematiky, nýbrž se také v této problematice velmi aktivně osobně angažují, například tvořením projektů ekologických zón a bioregionů, a to především ve státě Vermont, kde se jejich ústav nachází.

E. FARKAŠOVÁ: Tému, kterou nastolil prof. Šmajš, pokladám za velmi závažnú

a aktuálnu. Otázok a podotázok tu bolo viac, tak začnem tou, či sa záber filozofie dnes rozširuje, alebo zužuje. Na základe svojej skúsenosti zo stretnutí s filozofickými textami, s problémami, ktoré vytyčujú, a so spôsobmi, akými sa tieto problémy riešia, sa nazdávam, že zorné pole či takpovediac horizont filozoficky mysliteľného sa v súčasnosti rozširuje. To súvisí jednak s tým, že sa v spoločnosti vynárajú nové fenomény, a jednak s tým, že – aspoň tak si myslím – filozofia sa stala citlivejšou k niektorým témam, objavila nové témy, resp. nové aspekty už predtým jestvujúcich tematických okruhov, ktoré predtým neboli reflektované, ba boli dokonca prehliadané. K tejto zmene prišlo v súvislosti so zmenenými spoločenskými podmienkami: vytvorili sa nové možnosti pre filozofickú reflexiu, ale vypuklejšie sa prejavili aj staro-nové problémy. Mám teraz na mysli konkrétne feministickú filozofiu, t. j. filozofiu pracujúcu s kategóriou rodu (gender) ako s nástrojom teoretických analýz. V nej sa do zorného poľa filozofických reflexií dostávajú také aspekty ľudského bytia, ktoré súvisia práve s rodovou diferenciáciou či už vo sfére skúsenosti, videnia a poznávania sveta, alebo v akejkoľvek sfére ľudského prežívania. Práve na tejto filozofii možno ukázať presah z teoretickej roviny do roviny prakticko-politickej, teda to, čo by sme mohli označiť ako praktické využitie filozofie. Tematizujú sa tu otázky, ktoré súvisia s reálnym postavením ženy v súčasnom svete, s politickými právami žien, s možnosťami ich seberealizácie (výsledky skúmania sa premietajú do legislatívnych návrhov, do podnetov pre politickú prax a pod.), ale aj s prehodnocovaním zaužívaných predstáv o tom, akú úlohu zohrávali ženy v dejinách kultúry a pod. Nazdávam sa tiež, že filozofia zaznamenala isté rozšírenie svojho záberu a nové podnety v súvislosti s globalizáciou a jej protirečeniami, s intenzívnejšími kontaktmi medzi kultúrami, medzi rozličnými spôsobmi myslenia a vysvetľovania sveta.

Na druhej strane si myslím, že do istej miery dochádza dnes aj k zužovaniu poľa filozofických reflexií. Toto nebezpečenstvo vnímam ako dôsledok toho, že filozofia sa v niektorých prípadoch podrobuje, povedala by som, ekonomickým normatívom dnešného života a jednostranne sa sústreďuje na jeho ekonomické aspekty. Z jej poľa sa potom vytesňujú témy, ktoré sa dotýkajú napríklad oblasti duchovna. Nemyslím tým jeho reli-gióznu podobu, ale duchovno v širšom zmysle – ako jeden z predpokladov toho, čo antic-kí filozofi nazývali dobrým, múdrom životom. A myslím si, že práve duchovno by malo byť v dnešnej materialisticky orientovanej dobe opäť rehabilitované, vrátené do filozofie ako jej dôležitá téma. Tým by sa dosiahla väčšia komplexnosť filozofického pohľadu na človeka ako na mnohorozmernú bytosť (neredukovanú na ekonomického producenta a konzumenta) a zároveň by sa človek mohol vo väčšej miere obracať na filozofiu aj ako na radkyňu v otázke, ako čo najlepšie naložiť so svojím životom.

O. FUNDA: Já navážu z trochu jiného konce: Domnívám se, že jsme svědky určité atomizace ve filosofii. Objevuje se to jak ve vážném, tak též až v takovém tom pokleslém slovním spojení: filosofie něčeho. Mluví se o filosofii vědy, filosofii dějin, filosofii politiky, ale také neadekvátně o filosofii marketingu, či dokonce o filosofii kravat. Nás zajímají ta nepokleslá spojení. Signalizují, že se filosofie snaží specifikovat svůj předmět. Takže jako by filosofie opouštěla své původní myšlení a rozumění celku a zaměřovala se na dílčí témata. To je jeden moment.

Ten druhý moment, který bych v této souvislosti chtěl zmínit, se týká určité nedůvěry, ano despektu, s nímž se můžeme vůči filosofii v obecném lidském mínění dnes setkat.

Prvořadá pozornost je věnována otázkám a zájmům ekonomickým, podnikatelským, hlediskům zisku či prožitku, a filosofie jako by se stávala Popelkou, luxusem, někdy přezíraným až s despektem: „Co vy, filosofové, chcete v tomto světě ještě říci, vždyť vlastně nemáte žádný konkrétní předmět svého zkoumání, na rozdíl od konkrétních přírodních či společensko-ekonomických věd!“

V tomto kontextu se domnívám, že role filosofie spočívá především v tom, že se ptá na otázky, na které se lidé běžně neptají, a že se ptá způsobem, jakým se lidé obvykle neptají. Filosofie tak sehrává nezastupitelnou roli zábrany příliš urychlených, příliš přímočarých, příliš sebejistých a příliš jednoduchých řešení. Filosofie je především prací na sobě. Ten, kdo se věnuje filosofii, si znesnadňuje odpovědi a skrze filosofické tázání se sám utváří v určitou lidskou osobnost, jeho přemýšlení o světě, životě o člověku dostává jinou, hlubší dimenzi. Řekl bych, že filosofie je báze, podloží a metodologie diskursu všech dalších témat, včetně otázek přírodovědných, politických, ekonomických, ekologických nebo pedagogických.

E. VIŠŇOVSKÝ: Pokúsím sa k tomu dodať ešte niektoré ďalšie aspekty: Predovšetkým si myslím, že filozofia je slobodná intelektuálna aktivita, ktorej nikto nemôže predpisovať, čomu sa má venovať. Takže filozofi si svoj predmet vyberajú sami. Tento predmet je ohromne široký, bohatý a rozmanitý. V dejinách bolo predmetom filozofie takmer všetko. Dnes je to, ako ste už naznačili, samozrejme aj ekológia, aj rodové otázky, môžu to byť aj otázky, ktoré patria napríklad do „filozofie fotografie“. Tieto otázky prináša kontext, v ktorom filozofia existuje, a tento kontext sa mení. Už ste naznačili niektoré trendy toho kontextu: globalizácia, elektronizácia, ďalšie nové javy, ktorým ani filozofia neunikne. A v tomto kontexte si filozofi volia rôzne témy z rôznych príčin. Ďalej chcem povedať, že filozofia je iba taká, akí sú filozofi, akí sú ľudia – tie individuá a tá komunita –, ktorí filozofujú a ktorí „prepadli“ tejto aktivite. Iba tí ľudia dávajú filozofii tvár i „tvar“. A napokon by som ešte konkretizoval: Ak sa pýtame tak široko, čomu sa venuje svetová filozofia, či sa rozširuje, alebo zužuje, aké sú trendy vo svetovej filozofii atď. –, to sú všeobecne známe veci a každý to vidí zo svojho uhla pohľadu. No pokiaľ ide o otázku, či filozofia ustupuje, uzatvára sa alebo sama vystupuje zo svojich kruhov, mohli by sme to konkretizovať poukázaním na naše filozofické prostredie – stredoeurópske či česko-slovenské. Čomu sa venuje naša filozofia a prečo sa venuje týmto, a nie iným otázkam? Takže by som navrhol, aby sme uvažovali nielen v „globálnom“ rozmere, ale aj v našom „domácom“ kontexte. Lebo filozofia je kultúrna aktivita, žije v konkrétnej kultúre a je determinovaná konkrétnymi kultúrnymi súvislosťami, od ktorých sa odvíja aj jej tematický obzor.

J. ŠMAJS: Možná bychom mohli pokračovat otázkou, která se někomu nebude líbit: Co je dnes stěžejním filosofickým problémem? Bez velkého váhání řeknu, že je to ontologie. Důvod vidím v tom, že většina dnešní populace neví, v jakém světě vlastně žije. Ontologie se po Kantovi příliš nerozvíjela a speciální vědy, které roztrhaly svět na kusy, jej bez pomoci filosofie nemohou znovu složit. Víím, že každý jednotlivý člověk si nějak pomůže sám, že si dílčí informace pospojuje, ale vzniknou tím četné iluze, zmatení a dezinterpretace. V situaci, kdy se vědy zapletly do ekologického problému, kdy se jejich výsledky stále více aplikují ve výrobě a podílejí se na vzniku spotřební techniky, kdy se

využívají v politice – např. ve vojenství – není téměř možné přiměřený obraz světa z dílčích vědeckých informací složit. Proto také nelze popularizovat vědecké poznatky jako něco, co je pro člověka pouze pozitivní, co je třeba přeložit z vědeckého jazyka do obecného jazyka lidí. Tato forma popularizace vědy, která vědu ukazuje jen jako užitečné vědění, je dnes nepřijatelná: zkresluje vědu i skutečnost, zakrývá roli vědy v kultuře. Zdá se mi, že filosofickou ontologii potřebujeme také proto, že jiné způsoby teoretické interpretace skutečnost v jejím celku postihnout nemohou. Podobně jako jsou speciální vědy ve vztahu ke společnosti pouze zvláštní služebnou aktivitou, tzn. poskytují poznatky, které se v praxi aplikují, tak i filosofie má podobný úkol: ukazovat svět, v němž jsou vědecké poznatky zahrnuty jako fungující vědění, tj. filosofie musí kriticky interpretovat vědu i její ontické působení. Takže mně se zdá, že bez nové evoluční ontologie mnohé souvislosti vůbec nepochopíme. Kdysi jeden velký biolog řekl, že v biologii nedává nic smysl bez hlediska evoluce. Ale bez hlediska evoluce nedává nic smysl ani v ontologii, protože nevíme, jak určité struktury vznikaly, jak na sebe navazují, jak spolupracují, jak zanikají, jak si překážejí i jak se vzájemně likvidují.

J. HROCH: Já s tímto názorem o základním významu nové ontologie a evolučním přístupem ke skutečnosti plně souhlasím, i když jsou jistě filozofové, kteří preferují jiné otázky, a to bez zřetele k jejich ontologické dimenzi: například otázku jazyka nebo gnozeologický problém možností a hranic našeho poznání. Myslím si, že dnes už nevystačíme s antropocentricky orientovanou filosofií, která se táže, co je specificky lidské a vyděluje člověka ze světového celku. Proč se mi zdá, že je dnes ontologie tak mimořádně důležitá? Je to proto, že v sobě zahrnuje původní aspiraci filozofie na porozumění světu v jeho celistvosti, komplexnosti, složitosti a mnohotvárnosti. Právě proto však nemohu souhlasit s těmi ontologickými koncepcemi, které pojmají světovou skutečnost redukovat, například pouze z hlediska fyzikálních a biologických procesů, a nepřihlížejí třeba k procesům společenským, s nimiž je spjata problematika kultury a umění. Je nepochybné, že velká umělecká díla nejen ovlivňovala světovou skutečnost, ale vlastně i *vytvářela skutečnost novou*, do níž byl začleněn člověk. V této souvislosti patří do soudobé filosofie také ontologie umění, která například mimo jiné zkoumá vnitřní hybné síly, „hybné příčiny“, formotvorné zdroje vzniku uměleckých děl. Z těchto důvodů nemůže nová filosofie a ontologie umění chápat umělecké dílo pouze jako záležitost estetického vědomí, pouhého odrazu vnější reality, nýbrž jako *ontologicky svébytnou skutečnost*, neboť umělecké dílo obohacuje a rozmnožuje náš dosavadní svět. Proto představitelé nové, hermeneutické ontologie umění M. Heidegger a H.-G. Gadamer oprávněně pojmají velké a hodnotné umělecké dílo jako „přírůstek na bytí“, respektive „opětovný návrat v pravé bytí“, jako „přechod skutečnosti v pravdu“.

E. FARKAŠOVÁ: Úplně s vami sůhlasím. Myslím si však, že je asi veľmi ťažké odtrhávať alebo izolovať jednu filozofickú súčasť od iných, t. j. ontológiu od gnozeológie, resp. od etiky. Vidím veľkú vnútornú súvislosť medzi výkladom povahy sveta a spôsobmi tohto výkladu, teda medzi poznávaním a vysvetľovaním sveta, no a napokon tým, aké spôsoby správania človeka sa postulujú na základe získaného vysvetlenia sveta ako najžiaducejšie, najvyhovujúcejšie. Z toho, ako mám svet istým spôsobom vysvetlený, mi totiž vyplývajú isté záväzky v oblasti etiky (tak chápem aj úlohu evolučnej ontológie s jej

presahom do nového typu etiky). A ešte by som rada zdôraznila niečo, čo takisto pokladám za veľmi dôležité v súčasnom svete: Špecifickosť filozofie by sme nemali vzťahovať len na súbor filozofických poznatkov, ale predovšetkým na spôsob myslenia. Dnes dochádza k značnej demokratizácii vedenia, ktoré sa stáva vlastníctvom nebývalo veľkého množstva ľudí, väčšinou však ide o vzdelanie alebo o poznatky úzko špeciálnovedné. Myslím si však, že filozofia by sa takisto mala včleniť do toho súboru osvojovaného poznania práve a najmä ako metóda myslenia, aby pomohla človeku orientovať sa v zložitom svete, všímať si a chápať na prvý pohľad nevidené súvislosti a hľadať pre ne vlastné vysvetlenia. Pripomenula by som tu Horkheimerov výrok, že jednou z hlavných úloh filozofie je spochybňovanie toho, čo je tak hlboko zakorenené v našich myšliach, v našom vedomí, že to pokladáme za prirodzené, nemeniteľné, večné. Práve v takých dynamických a zlomových obdobiach, aké práve prežívame, je veľmi dôležité preverovať, skúmať, a ak sa priečia nášmu presvedčeniu, aj spochybňovať, jestvujúce spôsoby výkladu sveta, človeka a jeho miesta vo svete; skúmať hodnoty, o ktorých opodstatnenosti pochybujeme, preverovať dané normy spoločenského správania, spôsoby spoločenského usporiadania, proklamované ideály... Neprístupovať k nim tak, akoby nemohli existovať alternatívy, akoby predstavovali niečo, čo je jediné možné a jediné správne. To však predpokladá kritické myslenie; v jeho rozvíjaní by som videla ďalšiu úlohu filozofie, ktorá by tak mohla pomáhať človeku zvyšovať imunitu proti nenápadným, no o to rafinovanejším formám manipulácie, napríklad prostredníctvom médií, ktoré neustále nabádajú k vyššiemu konzumu alebo rovnako nenápadne vedú k istej uniformite myslenia, cítenia, konania, k potláčaniu skutočného rozvoja individuality.

J. ŠMAJS: Ještě bych rád něco dodal k nezbytnosti důrazu na ontologii. Myslím si, že v ontologii dnes nejde o tradiční spekulativní nebo silně antropologickou ontologii, která koneckonců tematizovala přírodu nebo její lidské prožívání. Víme, že to dělala způsobem, kterému dnes nerozumíme, že zkoumala vztah jsoucna a bytí, tzv. ontologickou diferencí a různé další speciální otázky. Mně se zdá, že dnes je třeba důsledně ontologickým způsobem interpretovat to, co jsme nikdy ve filosofii ontologicky neinterpretovali, lidskou kulturu. Čili to, co potřebujeme, je nejen ontologická reflexe toho, co vzniklo přirozeně, ale také toho, co jsme vytvořili. Na jedné straně potřebujeme novou interpretaci přírody, ale to je úkol, který je tradiční a který je víceméně plněn speciálně vědním poznáním. Takže dnes v podstatě každý průměrně vzdělaný člověk asi ví, jak vznikl a vypadá kosmos, jak vznikla Země. Ale na druhé straně téměř nikdo, ani politik, pořádně neví, co je kultura. Nevíme, co se stalo se Zemí tím, že jsme postavili města, komunikace a informační sítě, tím, že používáme techniku nejen k výrobě užitečných věcí, ale také ke krácení dlouhé chvíle – tzn. techniku spotřební, např. televizi a osobní automobily. Takže mně se zdá, že největším úkolem dnešní ontologie je tematizovat bytí kultury. Může to znít divně, protože tato formulace předpokládá, že kulturní bytí je také tvrdé, ontické. Ale to nepopírá jeho duchovní základ, tj. roli duchovní kultury, která je jeho vnitřní konstitutivní informací. Víme přece, že vnitřní konstitutivní informací mají např. i živé systémy. Problém je v tom, že kulturní bytí na Zemi nevzniká tak, jak si to představovala filosofická tradice a dokonce ještě Nicolai Hartmann. Ještě podle Hartmanna duševní a duchovní vrstva skutečnosti klidně spočívala na vrstvě anorganické a organické. Ale tak to není. Ve vysoce uspořádaném světě, jakým je naše zeměkoule, přece nemůže vznikat nějaké bytí,

např. město, tím, že bude neškodně spočívat na vrstvě anorganické a organické! Při stavbě měst se musí vykácet, vypálit, prostě zničit přirozený ekosystém, Proto tam, kde jsou dnes pole a louky, tam nemohou být přirozené systémy, které tam byly před tím. Takže mně se zdá, platí-li zákony zachování látky a energie, že kulturní bytí nemůže vznikat jinak než destrukcí, zničením bytí přirozeného. Vzniká zničením toho, co vytvořila evoluce nebo Bůh, to už je jedno, jak to nazveme. Člověk si na Zemi velmi riskantně hraje na malého boha. Ničí to, co ho přesahuje, k čemu patří a co ho pak zpětně determinuje, a proto je vlastně ohrožen.

E. VIŠŇOVSKÝ: Myslím, že filozofia má byť predovšetkým reflexiou kultúry. Tou napokon aj bola – snáď okrem prvých gréckych „prírodných filozofov“ – od čias sofistov. Teraz ide o to, akou reflexiou kultúry je alebo má byť, aké tu má filozofia možnosti a „nástroje“. Parciálne reflexie kultúry, ktoré, samozrejme, nerobí len filozofia, tu sú – parciálna „filozofia politiky“ je tiež „filozofiou kultúry“ –, ale je tu otázka, či sme dnes schopní robiť „globálnu“ alebo fundamentálnu, „generálnu“ reflexiu kultúry; a ak áno, tak to nemôžeme robiť abstrahujúc od prírody. Takáto filozofická reflexia kultúry, ktorá zohľadňuje interakcie medzi – ako hovorí Josef Šmajš – „prírodným“ a „kultúrnym“ bytím, je stále dosť vzácna. Práve takú reflexiu by sme sa mali snažiť rozvíjať. Na druhej strane existovala a existuje aj filozofická reflexia prírody, ktorá bola postupne vytlačovaná vedec-kým, empirickým skúmaním prírody. To nemôže stačiť. Analogicky existuje aj empirické skúmanie kultúry: prinajmenšom od 19. storočia máme celý komplex vied o kultúre, ktoré prinášajú parciálne poznatky, vychádzajú však pritom z nejakej – predovšetkým novokantovskej a potom hermeneutickej – filozofickej tradície, teda z istého konceptu kultúry. A práve to je zaujímavé, totiž z akého konceptu vychádzame pri reflexii kultúry.

J. ŠMAJS: Jen faktickou poznámku. Z toho, co bylo řečeno, je zřejmé, že speciální vědy, které vysvětlily přírodu, vlastně vstoupily do onticity kultury tím, že se tam uplatnily, že se zpředmětnily v kulturním systému. Takže filosofická reflexe kultury je z velké části reflexí sociální role vědy. Je ovšem reflexí, která se nedělá. Dělá se možná v utajených výzkumech, ale veřejnost ontotvornou roli lidské aktivity a vědy nezná a nechápe. Takže reflektovat kulturu ontologicky, to znamená zkoumat, jak člověk mění skutečnost, proč ji mění a čím ji mění. A protože nevyrobí ani hmotu, ani energii, nutně jinak organizuje už jednou uspořádané pozemské jsoucno. Patrně i proto je ontologie kultury velice těžká a zároveň nepříjemná. Ukazuje totiž, že čím více ekonomicky rosteme, čím rychleji se šíří technosféra, tím rychleji zaniká biosféra, ničím nenahraditelné přirozené jsoucno.

O. FUNDA: Já bych teď ten náš pohled pootvřel kousek dál, trochu jiným směrem. Když s kolegou Šmajšem nejednou hovoříme o úkolu filosofie dnes, lišíme se v otázce, zdali je úkolem filosofie přímo formovat lidskou praxi. Zda má být filosofie takzvaně angažovaná filosofií, která přechází k určitému jednání. Já osobně povím, že chovám určitou zdrženlivost k představě, že filosofie má přímo vstupovat do určitých konkrétních procesů, projektů, že se má podílet na jejich utváření, tedy že má ústít v jednání. Každé, zejména společenské jednání předpokládá určitou strategii, obvykle vytváří hnutí, chce získat a aktivizovat své přívržence, hledá určité prostředky, účinné prostředky, a proto

nutně mocenské prostředky k prosazení svých cílů. V takových aktivitách je určitý nábožensko – misijní, či politicko-stranický prvek, snaha získat přívržence a aktivizovat je pro určitý program, stmelovat je v hnutí pro a za určité ideály. Já se pořád domnívám, že toto není úkol filosofie, nýbrž že filosofii přísluší především ta výsostná úloha pojmenovat problém a otevřít všechny jeho nuance. Proto se filosofie nikdy nedá dělat kolektivně, je vždy výsostně dílem jednotlivce.

Pojmenovat problém, v tom je, podle mého přesvědčení, nezastupitelná služba filosofie – ať už je to služba politikům, služba vědcům, služba všem, kteří utvářejí různé oblasti lidské praxe. Jsem přesvědčen, že sama analýza problému, bez hned připojovaného návodu jeho řešení, nýbrž samo pojmenování problému, bez návodu, jakou strategii zvolíme při jeho řešení, je tím předním úkolem, víc, posláním filosofie. V tom, myslím si, má filosofie právo a povinnost zůstat akademickou disciplínou. Disciplínou nazření, co že to je, jak že to je a jak že se věci mají.

E. FARKAŠOVÁ: V tomto bode by sa zrejme naše názory rozchádzali... ale teraz sa zameriam na otázku, čo je úlohou filozofie. Ja by som tú otázku trochu preformulovala, minimalizovala v nárokoch, a to na otázku *Aké sú možnosti, kompetencie filozofie?* Dajme tomu, že by sme my tu alebo že by všetci filozofi sveta dospeli k istému konsenzu: Úlohou filozofie je toto a toto. Bolo by to na niečo dobré? Reálnu moc vo svete majú iní, nie filozofi, filozofia sa do mocenského poľa nezmesť a ani nie je v ňom vítaným hosťom... Myslím si, že akademický postoj môže byť aj dôsledkom akejsi nedobrovoľnej skromnosti, keď si filozofia uvedomuje limitovanosť vlastných kompetencií. A ešte niečo sa mi žiada povedať: Zhodneme sa iste v tom, že filozofia sa podieľa na vysvetľovaní sveta, no podľa mňa nestačí len vysvetliť svet, ako sa utvára, ako v súčasnosti jestvuje, resp. ako predchádzať jeho ohrozeniam, ale človek a takisto ľudstvo potrebujú aj istú víziu do budúcnosti, istú predstavu o ďalšom civilizačnom vývine, potrebujú sa naučiť perspektívnemu videniu, vďaka ktorému by sa dali odhadnúť dôsledky konania, prípadne premyslieť jeho korekcie. Nazdávam sa, že na formovaní tejto vízie, tejto perspektívy by sa mala podieľať aj filozofia. Položme si však otázku, aká by to mala byť vízia a či by sa filozofi rôznych prúdov dohodli vôbec na jednotnej vízii. Možno, že práve výklad sveta založený na evolučnej ontológii by mohol vyústiť do produktívnej biofilnej vízie. Ale ako zaistiť, aby sa táto vízia realizovala, aby si ju osvojila väčšina ľudstva? Akými mechanizmami by sa také niečo dalo uskutočniť v tomto fragmentarizovanom, vyhrotene individualisticky, a dokonca, nerozpakujem sa povedať, egoisticky (mám na mysli egoizmus jednotlivcov, ale aj skupín, štátov, nadnárodných korporácií) orientovanom svete?

J. ŠMAJS: K oběma těmto příspěvkům se plně hlásím. Také si myslím, že filosofie musí budovat takový koncept skutečnosti, z něhož vyplyne nějaká transcendence, nějaká víze. Ale já mám pocit, že bychom měli otevřeně povědět, že vízi dnes nemůže vytvořit věda. Věda totiž selhala na mnoha úrovních svých aplikací, rozhodně nejen tam, kde se to všeobecně uznává. Věda selhala jako vodítko lidské aktivity, protože ji vede ke zničení zeměkoule. Samozřejmě, když to takhle řeknu, vypadá to nadneseně a zdá se, že to není pravda. Ale uvědomme si, jak to chodí: věda poznává přírodu, poznatky se publikují, rychle se aplikují, kupují je velké firmy, ty pak vyrábějí věci, které nám vnucují. Tak se mění náš způsob života a samozřejmě všichni pak ničíme Zemi. Čili věda, i když teď

mluvím především o vědě přírodní a nepopírám, že existují také vědy sociální, nám dnes nemůže zprostředkovat vizi, která by vzala v úvahu také proces působení vědy na kulturu a přírodu. To může udělat pouze filosofie. Předmětem přírodní vědy je totiž příroda a předmětem nějaké jiné vědy je nějaký jiný předmět. Pouze filosofie jakoby „hlídá“ vztah člověka a světa vůbec, musí interpretovat svět včetně člověka a lidského díla. A dnes jde o to, že se lidské dílo – kultura – dostalo do konfliktu s přírodou. Takže to, co dnes ohrožuje lidstvo, je vlastně jeho aktivita a nesoulad jeho díla s přírodou, nesoulad, k němuž přispěla věda. Věda totiž neadekvátně zkoumá přírodní souvislosti a vztahy a poskytuje nám hlavně technologické vědění. Málo se zabývá porozuměním a pochopením toho, co příroda je a jak funguje, jak souvisí s člověkem. Vědy, aniž si to uvědomujeme, jsou vlastně sofistikovanými technologickými postupy, které přinášejí zisk.

E. VIŠŇOVSKÝ: Už sme tu pomenovali niektoré znaky filozofie a jej kompetencie. Ono je to možno celkom jednoduché – filozofii by mali mať možnosť myslieť. Znie to až banálne, ale filozofia je predovšetkým špecifické myslenie a my niekedy máme problém myslieť – samostatne, tvorivo, perspektívne, ak už nemám povedať, že aj „vizionársky“. Takže problém vidím v myslení ľudí vôbec a aj v myslení samotných filozofov. Ak sa dnes filozofické myslenie stavia do opozície proti vede a hľadá oporu a spojenca v umení – alebo znova aj vo viere a mýte –, tak sa tu črtá paradigmatická zmena oproti modernite. Ved' v modernite filozofia zásadne prispievala k tomu, čo robila veda, ba filozofia sama sa modelovala podľa vzoru vedy, sama chcela byť vedou, „vedeckou filozofiou“ a takmer každý významný moderný filozof od čias Descarta bol zároveň vedcom. Paradigmatická zmena sa však týka nielen filozofie, ale aj celej kultúry, pretože aj vedu berieme len ako súčasť kultúry. Kto však začne tú zmenu kultúry a ako? Znovu by niekto mohol povedať, že to majú byť filozofi, ktorí vidia kultúre „do žalúdka“. Vidíme my „do žalúdka“ dnešnej kultúre vrátane vedy, politiky a technológie? Ak by to tak aj bolo, naša úloha je skromná: myslieť a svoje myšlienky písať, hovoriť, komunikovať ich a konverzovať o nich. Filozofické myšlienky – aj keď ich nikto nečíta – určite stále vznikajú, ba aj originálne a niekedy prekvapujúco aj v malých krajinách. Filozofická myšlienka, ktorá môže „udrieť ako blesk“, sa môže zrodíť kedykoľvek a kdekoľvek, a to nielen v hlave jedného filozofujúceho individua, lebo kreativita je aj vo filozofii interaktívna. Ide však práve o to, aby sa takéto filozofické myšlienky „rodili“ aj tu a teraz.

J. ŠMAJS: Jenom maličkost. Když my filosofové nevidíme do žaludku dnešní kultury nebo dnešního světa, ptejme se, kdo jiný by tam mohl vidět? Částečně by to mohli být umělci, ale zdá se mi, že tohle je právě kompetence filosofie: vidět víc, než vidí věda a umění, tzn. vidět kriticky a v širších souvislostech, myslet na budoucnost. Tím se dostáváme ke druhé skupině problémů. Ke společenské nerovnováze. Je samozřejmě mnoho různých nerovnováh, ale já mám na mysli především nerovnováhu mezi rychlým rozvojem vědy a techniky a pomalým pohybem na straně lidského myšlení, světónázorového chápání světa. Myslím tím na obyčejný lidský rozum, který čerpá ze základního, popř. středoškolského, popř. vysokoškolského vzdělání. Lidé dnes žijí ve světě, který se příliš rychle mění, a tomuto světu přestávají rozumět. Zdá se to být evidentní. Filosofii potřebujeme v této fázi také proto, abychom poněkud oslabili tuto nekorelaci, tuto disparitu. Potřebujeme ji proto, abychom veřejnost intelektuálně kultivovali. Víím, že když si vážně

položíme otázku, jak to dělat, budeme všichni na rozpacích. Dobré vzdělávací instituce, vzdělávací časopisy, vzdělávací televizní a rozhlasové pořady atp. něco stojí. A kdo to má zaplatit? Zdá se mi, že o obyčejného člověka, který je především spotřebitelem a voličem a který světu příliš nerozumí, se dnes nikdo nestará. Nenese to žádný zisk a ani my filosofové k tomu příliš nepřispíváme. Ti, kteří by to chtěli dělat z pouhé dobročinnosti, ti tomu obvykle nerozumějí.

E. VIŠŇOVSKÝ: Ale filozofia – ak už nie je druhom umenia – je aspoň druhom literatúry. A my musíme mať dostatok rozumu a kreativity, ale aj podmienok a schopností vytvárať svoje filozofické texty a myšlienky. To je základný predpoklad. Tie myšlienky a texty sa však potom musia dostávať do médií a cez médiá aj k takzvanému „obyčajnému“ človeku. Takže aj keby sme mali geniálne filozofické myšlienky, problémom kultúry stále zostáva otázka: Ako ich komunikovať a komu? A keď Josef Šmajš na začiatku spomenul, že je tu nejaká „spoločenská objednávka“ adresovaná filozofii, otázkou je, ako ju my môžeme plniť...

O. FUNDA: Ano, to je ta otázka, ktorá sa často objaví: „Kde se vy filosofové prakticky projevujete, jaké je vaše konkrétní uplatnění?“ Když se podíváme do celých dějin filosofie, tak když se filosof nějak prakticky uplatňoval a také si nějak vydělával na svou obživu, tak většinou buď jako poradce panovníka, poradce vládcy, anebo jako vychovatel. To jsou dvě oblasti, které jsou nesmírně závažné.

Samozřejmě, role filosofie v oblasti poradenství politikům je velmi nevděčná, protože má-li filosofie plnit svoji funkci, musí politikům znesnadňovat, komplikovat politická rozhodnutí. Přímá rozhodnutí jim znesnadňuje, komplikuje položením dalších, často velmi nepříjemných otázek, takže politik může mít často pocit, že mu filosof v jeho rozhodování překáží. Že ho brzdí v jeho jednoznačných a úspěšných rozhodnutích. Proto jen filosoficky založení politici, které neopustila moudrost, nezrušili komunikaci s filosofií. To je jedna věc.

Ta druhá oblast konkrétního uplatnění filosofa je oblast výchovy a vzdělávání. Jenomže my jsme často stále víc svědky toho, že převažuje představa, jako by vzdělávání byl především trénink v určité kvalifikaci. Jako by pedagogika – jak s oblibou říkám – byla jen jakousi technologií, jak nacpat prejt do jitrnice, s tím, že jitrnice je žák, prejtem jsou vědomosti. Jestliže v minulém režimu byla pedagogika chápána jako příprava potřebných pracovních kádřů, že bylo třeba vyprodukovat tolik a tolik techniků, tolik a tolik inženýrů, a poslat je na umístěnky: „toč, se, toč se kolečko, musíš splnit plán“, tak teď tento způsob myšlení, či spíše nemyšlení máme znovu aktualizován, jen v jiném balení: Je třeba vyprodukovat tolik a tolik úspěšných manažerů. Vzdělání je zboží. Ale že v pedagogice jako v hlubokém lidském dramatu vzdělávání jde o něco naprosto jiného než o technologie, strategie, že jde o utváření člověka v osobnost, že jde hluboký duchovní proces formování autenticity lidského bytí – a od tohoto že se posléze odvíjí úroveň společnosti, nemyslím teď samozřejmě hmotnou úroveň, ale etickou, právní, demokratickou –, toto uvažování, obávám se, je našim politikům i takzvanému školskému managementu stále vzdálené, či o něm vůbec nevědí. Vezměte si jen ty některé termíny užívané dnes v pedagogice, jako: „technologie“, „strategie“, „profesní dovednosti“. Jeden ten termín je z oblasti technické výroby věcí, druhý z oblasti militarismu. Už to samo dostatečně do-

kládá to velké nedorozumění v pedagogice (především české a americké), která zapoměla, že nemůže být založena jinak než jako filosofie, chcete-li filosofie výchovy. Ale ani není třeba mluvit specificky o filosofii výchovy. Jde prostě o filosofii, neboť filosofie ze své podstaty, je-li filosofii, je výchovou. Mně vždycky vstávají vlasy na hlavě, když někdo na pedagogické fakultě začne mluvit o strategiích a didaktických technologiích. Jako by pedagogika byl výcvik opiček, jak mají dělat kotrmelečky na větvi, aby jim hodili oříšek.

R. ŠÍP: To je moment, který mě donutil, abych také vstoupil do debaty. Byly zde zmíněny dva způsoby, jakými filosof může působit: Buď jako poradce vládců, nebo jako učitel, vychovatel. Předě mnou se jasněji a jasněji rýsuje ještě třetí ideál. Mám pocit, že bude v dnešní době stále důležitější, neboť jak poradci na jedné straně, tak na straně druhé vychovatelé postupně ztratili svůj kredit. V zájmu toho, aby byli slyšeni specialisty, se museli přizpůsobovat milieum běžně přijímaných východisek tak dlouho, až nakonec utrpělo to, čím mohli jako filosofové přispět, a tak se stali jen dalšími potvrzovateli *statutu quo*. To, co se vytratilo, byl jejich až obsesivní, přesto důležitý ohled na mnoho a mnoho kontextů, který sice znesnadňuje rychlá řešení, ale díky tomu se nedopouští tolika polovičatostí. Ztratila se také odvaha a svoboda tvrdit a dělat věci nepopulární. Třetím způsobem, jakým by měl filosof působit, je tedy odvaha na svém životě, na svém těle, na tom, jak jedná s ostatními, ukázat tuto svobodu v praxi. I s důsledky, které tento životní postoj může přinést. Když bychom měli vybrat didaktické příklady: jako takového paradigmatického vychovatele či rádce vládců můžeme jmenovat Platóna, jako představitele mně bližší tendence můžeme jmenovat Diogena. Ten pochybuje, snaží se najít vlastní přístup, hodnotit všechna pro a proti – ovšem ne jen na rovině typické pro starověké řecké myslitele, na rovině racionální reflexe, ale také rovině těla a tedy i na rovině jeho okolí. To je něco, co – myslím si – nám tady chybí. My jsme schopni – a mluvím i sám za sebe jako pedagoga na vysoké škole – si budovat své teorie, přit se o ně, ale nejsme schopni svoji vizi předat jinak než v posluchárnách. Jsme zkrátka schopni o vizích pouze mluvit... Praxi přenecháváme „odborníkům“... Dokonce i „praxi“ našich vlastních životů.

J. ŠMAJS: Myslím si, že idea filosofa jako vychovatele a rádce je sice pěkná, ale platila pro doby, kdy se člověku jako druhu nemohlo nic stát. My totiž nedoceňujeme fázi kulturního vývoje, ve které žijeme: dnes se filosof musí např. postavit na stranu zeměkoule. Vycházejí už knížky s názvem *Přírodní kapitalismus*. O čem je ta tlustá americká knížka? O tom, že hrozným tempem ubývá přírodní bytí. Že problém už není počet motorových pil nebo rybářských člunů, ale množství pralesů, množství ryb ve vodě. Čili tradiční role filosofa se mění, filosof musí mluvit proti něčemu, musí se za něco postavit. A myslím si, že musí mluvit proti technické civilizaci, nesmyslně silné globalizaci, která tlak na přírodu stupňuje, že se musí stavět za Zemi. Proto také vznikla *Nájemní smlouva*, kterou Rozrazil v č. 2/2007 uveřejnil a o které *Filosofický časopis* rozvinul diskusi. Diskuse sice nic nového nepřinesla, ale je důležité, že některé filosofy přece jen přinutila, aby si uvědomili, k čemu je dnes dobrá filosofie. Jistěže by filosofie měla pomáhat politice, obyčejnému člověku, vytvářet vzory atd. S tím bych velice souhlasil. Ale kdo má dnes mluvit za Matičku Zemi, která nás zrodila, ke které patříme a která nás z evoluční scény

odvolá, když budeme příliš zpupní a neuposlechneme těch prvních signálů o jejím přetížení kulturou?

O. FUNDA: Ted' se naše debata stáčí k otázce života a jeho zachování, a tak k té staré Schweitzerově tezi úcty k životu. Možná že by to mohl ještě zformulovat kolega Šmajš, abych navázal správně.

J. ŠMAJS: Chtěl jsem pouze povědět, že mám pocit, že dnes by jen o abstraktní úcty k životu jít nemělo, protože jsme z různých biologických studií rozpoznali, že život na této zeměkouli byl mnohokrát ohrožen, ale nikdy nebyl zničen. Zdá se, že nemůže být zničen nějakou vnitrozemskou silou, leda snad srážkou s velkým vesmírným tělesem. Takže dnes jde o udržení takové úrovně života, s níž je člověk sourodý. Abych to řekl úplně konkrétně, jde o udržení části přirozených ekosystémů, v nichž se poskládaly naše geny, tj. naše kromaňonská přirozenost. Takže my vlastně život kulturou zatlačovat musíme. Nemůžeme nezatežovat živé systémy a zeměkouli svým způsobem života, prací, rekreací atd. Bez toho se prostě neobejdeme. Ale nesmíme zničit integritu a určité složky života, které by zabránily tomu, abychom měli zdravé děti a dočkali se dalších generací.

O. FUNDA: To je přesně to, co sleduji, když jsem s odvoláním k Albertu Schweitzerovi otevřel téma úcty k životu. Myslím, že úcta k životu je nejen otázkou jeho různých vyšších forem, ale že je to ta rudimentární, základní otázka. Jde o rozpoznání, že život jako takový není neutrální, není to toliko nezbytný předpoklad něčeho dalšího, nýbrž již život sám, fakt pouhého být při životě, je jedinečnou, ano nejvyšší hodnotou. Proto nejvyšší, že bez ní je vše ostatní bezpředmětné. Hodnota života je v životě samém a hodnota života nemusí být argumentována z nějakého dalšího, jiného, údajně vyššího zdůvodnění. Proto je tak alarmující, když je život v určité krizové civilizační fázi ohrožen, i když mohou některé druhy přežívat.

Jistě, je možné argumentovat, že kultura v tom nehraje zas tak velkou roli, že na rozhraní druhohor a třetihor a pak zase na rozhraní třetihor a čtvrtohor bylo také obrovské vymírání druhů a ještě v tom nehrála žádnou roli kultura. Příroda si prý vždy nějak pomůže. Jistě, třeba tím, že se nás jako nevydařeného druhu zbaví.

Nicméně to, co mně leží na mysli, co je mou filosofickou starostí i úzkostí, je otázka, na co chceme orientovat svůj život, na čem chceme založit svůj lidský život? Co je tím nepostradatelným základem? Jedna odpověď říká a říká, že je to metafysika. Jiná odpověď říká, že můžeme lidský život orientovat na dějinný proces a na utváření lidské společnosti v dějinách. Jiní zase podtrhují jedinečnou roli člověka jako individua a jeho existence, člověka, který ve své svobodě, ve své volbě se vzeplal k existenciálnímu sebevymezení. V tomto kotli vření různých odpovědí, podle mě to, na čem můžeme a máme založit lidský život a orientovat otázku po člověku a jeho místě ve světě, je skutečnost svébytného, na nás nezávislého, reálného světa, skutečnost vesmíru, přírody a života jako takového. Proto se domnívám, že prvořadým úkolem filosofie je tematizovat ontologii, procesualní ontologii a kritickou racionalitu jako možnost poznávání i utváření ontické reality. Porozumění skutečnosti, k níž člověk nedílně patří, jejíž je evoluční součástí, to považuji za prvořadé poslání filosofického tázání. Ontickou skutečnost života považuji za prvořadou, základní a výchozí. Že planeta Země přežije i bez nás a že se za několik mili-

onů nebo stovek milionů let znovu nějak vzchopí k jiným formám života, to je otázka další. Ale mně osobně ta otázka ontologická ústí do otázky ochrany a zachování života, života vůbec a lidského života především.

J. ŠMAJS: Já s tím ještě stále plně nesouhlasím, ale kolega Funda mi to jistě promíne. Ono jde totiž spíše o úctu ke všemu přirozeně vzniklému. Nejde jenom o život. Přece to oba známe ze Sumrákova, kde se těží žula, a ta je také složitým výtvozem přirozené evoluce. Když se naláme na kostky, kterými se vydláždí nějaké náměstí, tak už se nikdy nedá vrátit do skály. Čili nám jde o to, zachovat všechny přirozeně vzniklé struktury, živé i neživé, v takovém rozsahu a poměrech, které umožňují kulturu, obyvatelnost zeměkoule. Protože kdybychom třeba přehnaně zdůrazňovali úctu k životu, pravděpodobně bychom naráželi při různých zemědělských a jiných technologiích na nepředstavitelné problémy – hodnotové apod. Je asi lépe to formulovat tak, že dnes lidstvu běží o zachování obyvatelnosti zeměkoule, jinými slovy se tomu říká „udržitelný život“ nebo „udržitelný vývoj“.

E. VIŠŇOVSKÝ: Ešte by som sa vrátil k Josefovej otázke: Kto má byť zodpovedný za celú Zem? Logicky prichádza na um odpoveď: „Predsa my všetci!“ Všetci bez výnimky a každý svojím dielom. To po prvé. Po druhé, zrejme to majú byť tí, ktorí majú najväčšiu moc, a teda možnosť najviac ovplyvniť relevantné záležitosti. Takže to sú politici a manažéri. A čo filozofi? Predsa len mi to vychádza tak, že poslanie filozofie spočíva v edukácii na všetkých úrovniach. Viac asi nemôžeme urobiť. A najviac by sme urobili vtedy, keby sme svoje myšlienky – nechcem povedať, že objavy, lebo objavy robia vedci – dokázali sprostredkovať v edukácii od najnižšej úrovne až po výchovu vrcholových politikov a manažérov. A po tretie: Keď uvažujeme o produktoch, ktoré sú dnes v kultúre žiadané a podporované, tak sú to jednak produkty materiálna, jednak produkty v podobe konkrétnych znalostí ako návodov na vykonávanie konkrétnej činnosti. Naším filozofickým produktom sú však idey, myšlienky. Akú hodnotu majú? Komunita, spoločnosť ako keby stratili zmysel pre hodnotu myšlienky ako takej okrem konkrétneho návodu, ako uvariť lepšie jedlo, ako vyrobiť lepšie auto... Takže tu vidím problém, ako ste ho už naznačovali: v hodnotách, lenže kladiem otázku hodnoty myšlienky.

O. FUNDA: V souvislosti hodnot se vracím se k tomu, co jsem již dříve pověděl, a myslím, že si v tom s kolegou Višňovským naprosto rozumíme a souzníme, že když mluvíme o výchově, aby též náš čtenář správně rozuměl, že nemáme na mysli jenom předávání znalostí, které člověka kvalifikují, ale že myslíme to bytostné, hluboké rozumění. Rozumění, světu, životu a člověku. Povím takový konkrétní případ: Mně se jednou stalo, že se mě jedna studentka na pedagogické fakultě zeptala: „Prosím vás, proč se mám na pedagogické fakultě zdržovat filosofií, když budu učit biologii a chemii?“ Já jsem té slečně odpověděl poněkud nezdvořile a řekl jsem: „Z jednoho prostého důvodu, slečno: aby – až budete učit biologii a chemii a budete předávat ty odborné informace, které většina žáků ve svém budoucím povolání nebude potřebovat, jen někteří je budou používat dál, někteří je zase zapomenou – tak aby vám ve třídě neseděl Pepíček Mašata a nevzlykal své oprávněné slzičky do zatáté pěstičky a neřikal: Ta paní učitelka je slepice. Filosofií se musíte zdržovat proto, abyste měla fantazii a nadhled, že i při předávání znalostí z biologie a chemie utváříte celkové vnímání světa vašich žáků, a především jejich vlastní

lidskou osobnost. A kdo sám filosofií nepracuje na tom, aby se osobností stával, může sotva někoho do podoby lidské osobnosti formovat. A také abyste věděla, že důležitější než že svým žákům předáte vzorečky, poučky a třídění okvětních lístků, je, zda jim předáte údiv před skutečností světa a života.“ To máme shodně na mysli, když zde mluvíme o hodnotovém přístupu.

E. FARKAŠOVÁ: V tejto súvislosti by zrejme bolo treba zdôrazňovať, že láska k múdrosti – ako synonymum filozofie – neznamená iba lásku k poznaniu, navyše iba k racionálnemu poznávaniu (alebo dokonca k účelovej a kalkulujúcej racionalite), že filozofia nestavia iba na kognitívnych výkonoch, ale že obsahuje čosi viac – pochopenie, porozumenie sveta a človeka, že nesie v sebe napríklad aj predstavy o tom, čo je to ten dobrý, šťastný život, ba aj premýšľanie o tom, aké sú podmienky zachovania života vôbec, zachovania ľudskej kultúry.

Osvietenci verili v nesmiernu silu poznania, verili, že keď sa dosiahne istý stupeň poznania a toto poznanie bude sprostredkované aj vládcom, teda keď im budú riadiť a viesť ich filozofickými cestami, bude možné zmeniť usporiadanie sveta, skvalitniť ľudský život. No ukázalo sa, že táto viera bola ilúziou. Azda by bolo riešením, keby sa dali všetci ľudia presvedčiť o tom, čo by bolo pre zachovanie a skvalitnenie života, civilizácie na zemeguli najmúdrejšie, keby všetci cítili potrebu absorbovať túto múdrosť a riadiť sa ňou vo svojich životoch. Ale ako to dosiahnuť? A to je podľa mňa najdôležitejšia otázka, no neviem dať na ňu odpoveď.

E. VIŠŇOVSKÝ: Ak problém stojí tak, tak máme iba jedinú možnosť, a to ísť cestou osobného príkladu. Potom to treba urobiť nie na úrovni Diogena, ale na úrovni vládcu a „kráľa“. To však znamená, že tí, čo chápú veci a vidia im „do žalúdka“, musia začať tieto veci prakticky riadiť. Tým ale prestáva byť filozof filozofom a stáva sa politikom alebo manažérom. Tak obetuje svoju lásku nielen k múdrosti, ale možno aj k životu, pretože sa musí prakticky vyrovnáť s láskou k moci... Iné mi z toho nevychádza.

Ešte by som sa vrátil k predošlému dialógu o zachovaní Zeme a života. Spoločného menovateľa vidím v tom, že by tu mal vzniknúť iný vzťah človeka k skutočnosti vôbec; aj k živej, aj k neživej, aj k sociálnej a kultúrnej, ľudskej, duchovnej... Treba inak formovať vzťah človeka k svetu zo strany filozofie vôbec. Iný vzťah, iné postoje. Napríklad nie inštrumentálny vzťah. Ten sa prejavuje dokonca aj v intímnych vzťahoch partnerov a v rodine, keď jeden druhého berie ako nástroj... Inštrumentalita v každodennosti a v každodenných vzťahoch a postojoch sa nám dostala hlboko pod kožu; berieme jeden druhého ako inštrument a potom ešte ako predmet, nielen ako predmet moci a ovládania, ale ako predmet, ktorý akoby nemal hodnotu, dušu, subjektivitu alebo, ako hovorí Lévinas, „tvár“. Kant by sa zrejme veľmi nepokojne obracal v hrobe, keby vedel, ako hlboko sa zakorenila inštrumentalita v našej kultúre každodennosti. Zmena vzťahu a postoja spočíva v tom, že berieme *druhého* ako partnera a ako subjekt. Každý *druhý* má svoju subjektivitu. Hodnota toho *druhého* spočíva v jeho subjektivite. To znamená, že ho nemôžem brať ako neživú bytosť. Každý *druhý* má svoje intencie, pocity, zážitky, skúsenosť, životnú históriu... *Druhý* – to nemusí byť iba partner, jednotlivec, priateľ, študent. *Druhý* nie je mimo nás – on/ona/oni je/sú tu s nami. A to isté by malo platiť aj pre Zem – ona je tu ešte stále s nami a nielen my sme jej súčasťou, ale aj ona je súčasťou nás, aj keď si to neuve-

domujeme celkom jasne. Nielen my sme subjekt, ale aj príroda a Zem sú subjektmi.

J. ŠMAJS: Já pouze prodloužím to, co kolega Višňovský sám formuloval: My totiž nemůžeme mít uctivý vztah k něčemu, čeho si nevážíme. Předpokladem etického, přesněji morálního vztahu k Zemi je uznání její subjektivity. Myslím, že to vynikne na tom hezkém příkladu od Alda Leopolda, který píše, že když se Odysseus vrátí z Trojské války, tak na jediném provaze nechá oběsit všech svých dvanáct otrokyň, protože předpokládal, že se v době jeho nepřítomnosti chovaly nemravně. Manželku nepověsil. K té měl etický vztah. Respektoval její subjektivitu, kdežto otrokyně byly jeho majetkem. Ale my stále jednáme se Zemí, jako by byla majetkem člověka. A to je náš největší omyl.

Druhá poznámka se týká funkce filosofie, kterou jsme přešli, o které jsme chtěli diskutovat. Jde o diagnostickou funkci filosofie. Filosofie se asi nejvíc podobá medicíně – komplexní vědě o lidském zdraví, protože je komplexním věděním o člověku, o zdravé a obyvatelné Zemi. Také proto bych dnes doporučoval definovat filosofii ne jako lásku k moudrosti, to se zdá být silně antropocentrické, ale jako lásku k Zemi. Ale o to nyní nejde. Filosofie se dá připodobnit k teoretické medicíně také proto, že neřeže, neoperuje. Např. interna jako velmi složitý obor vnitřního lékařství přece nechává operace na jiném oddělení. Zjišťuje, vyšetřuje, doporučuje. A právě diagnostická funkce filosofie dnes filosofii poprvé spojuje s ekonomikou a politikou. Víím, že abstraktní spekulativní ontologie nemá vliv ani na obyčejného člověka, ani na politiku a ekonomické procesy. Dnešní ekonomické procesy však nabyly takové povahy, že bez filosofické reflexe vztahu přírody a kultury ekonomové, kapitáni průmyslu, bankéři a politici, kteří se vyjadřují k podnikání v celosvětovém měřítku, nevědí, co vlastně podnikání způsobuje. My filosofové bychom měli hledat cesty, jak velkým nadnárodním korporacím srozumitelně sdělit, že se v rabování Země nedá pokračovat.

E. VIŠŇOVSKÝ: Krátko by som na to nadviazal. Hovoril som už o hodnote myšlienok a o hodnote *druhých*. Kto sú tí *druhí* pre nás? Napríklad z hľadiska vlastníka sú tí *druhí* „moji“ zamestnanci a majú pre mňa takúto hodnotu. V rámci toho je tu však celý vejár možností, ako sa k svojim zamestnancom postavím. Od toho, že ich budem brať ako svoje „hovoriace inštrumenty“ (ako otrokov), až po to, že ich budem brať ako tých, ktorí tvoria hodnoty nielen pre mňa, ale aj pre seba a pre ostatných. Takže sa dostávame do roviny ekonomického myslenia a v tejto parcelizácii filozofie existuje aj filozofia ekonomie, ale u nás – neviem ako v Česku – sa tomu zatiaľ explicitne venuje iba jedna filozofka, myslím filozofickej reflexii ekonomických hodnôt a ekonomických procesov.

O. FUNDA: Když jste otevřel otázku hodnot: zdá se mi potřebné zmínit ústřední Hartmannovu myšlenku, že hodnoty nejsou něco, co bychom teprve my vytvářeli nebo za hodnoty považovali, jako to, co je pro nás hodnotou, co pojmenováváme jako hodnotu, ale že především jde o to, že hodnoty zde jsou před námi, mimo nás a nezávisle na nás. Hodnoty je proto třeba především odkrývat a nemíjet. Celý vesmír je hodnotou sám o sobě. To jsem měl na mysli, i když jsem mluvil o účtě k životu. Otázka nezačíná teprve, čím svůj život naplním, co ze svého života udělám, ale život jako takový, jako biologická skutečnost, není neutrální, je jednoznačně kladnou hodnotou. Zrovna tak vnější svět kolem nás není jenom jakási kulisa naší kultury, není to neutrální prostředí. Nýbrž vesmír

sám o sobě, příroda ve své svébytnosti, život ve své jedinečnosti je hodnotou sám o sobě, a to hodnotou veskrze kladnou. Právě pro ten svůj evoluční, nevratný a nevratitelný proces. Etika tedy nezačíná otázkou, jak máme jednat, co máme správně činit nebo jaké komponenty jsou ve hře při našem rozhodování, nýbrž etické myšlení a především etický postoj začíná v probuzení citlivosti k hodnotám kolem nás, v nemíjení hodnot. Já mohu jít kolem támhle té borovice tady pod naším oknem a nevnímat ji. Anebo se nad ní zastavím v údivu a řeknu: Tahleta borovice je jedinečný, neopakovatelný originál, jedinečný úder bytí, je to fraktál a je to událost. Není to jen kulisa, není to jen prostředí. Je to svébytná hodnota. Dokonce každý malý šutr, kousek kaménku je jedinečnou skutečností, a proto hodnotou. Jednou šel u nás v Praze před fakultou proti mě student, kopl do kaménku, kamének se mi zastavil o botu. Já jsem ten kamének zvedl, student zrozpačitěl. Zarazil jsem jeho úmysl se omluvit a přátelsky jsem mu řekl: „Fraktál, pane kolego. Jedinečný úder bytí. Nese v sobě informaci o vývoji vesmíru.“ Ten student se na mě díval značně zděšeně. Ale k tomu je tu filosofie, abychom se konečně někdy vyděsili, že nemůžeme bezmyšlenkovitě kopat do věcí, které jsou hodnotou, abychom se zastavili v údivu, že i malý kamének v sobě nese informaci krystalického utváření milionů let a že je to div všech divů. Nemíjet skutečnost – to je způsob filosofického existování. A takové filosofické existování je tak opakem vši povrchnosti a bezmyšlenkovitosti.

E. FARKAŠOVÁ: Ja by som sa vrátila k tomu, čo sa hovorilo o úlohe osobného vzoru. Myslím, že to je asi naozaj najsugestívnejšie pôsobenie. Lenže som už natoľko presiaknutá skepticizmom, až sa obávam, že človek, ktorý by sa rozhodol ísť svojím myšlením, svojím životom proti prúdu, proti spoločnosťou akceptovaným a proklamovaným ideálom, by bol kvalifikovaný ako Don Quijote, väčšina ľudí by ho prehlásila za blázna a nasledovala by ho len mizivá menšina. Žiaľ, obávam sa, že individuálne vzbury by neriešili situáciu. Je to krásna myšlienka, ale pochybujem, že takéto vzbury, vzopretia by viedli k niečomu bez toho, aby mali podporu v sociálnom prostredí (napríklad v legislatíve, v politických agendách a pod.). V opačnom prípade by išlo o špecifický druh sebažertvy, ktorá nemá želaný účinok.

Dodám stručnú poznámku: Bola som v Kjóte v čase, keď bolo aktuálne podpisovanie protokolu o znižovaní emisií. Žasla som, akú propagáciu robili japonské médiá, ako sa usilovali oslovit' a zaujať každého Japonca. Je to veľmi disciplinovaný národ, povedala by som, že aj koherentný, a bolo zaujímavé pozorovať, ako reagujú na výzvu k ekologickému životnému štýlu, k úspornosti vo využívaní energií. Padali tam napríklad takéto návrhy: nesprchovať sa viac ako minútu denne, nepoužívať autá, len bicykle, vrátiť sa v domácnostiach k tradičným úsporným vyhrievacím telesám atď. A ja som si predstavila, čo by takéto výzva narobila u nás, v našej spoločnosti. Predpokladám, že ľudia by sa vzbúrili, protestovali by argumentujúc, že konečne máme demokraciu, slobodu, nikto teda nebude a nemôže prikazovať, čo môžeme, a čo nie, najmä v našom súkromnom živote. U nás platí spravidla takéto úmera: Čím viac máš, tým viac si môžeš dovoliť – alebo inak, keď na to mám, môžem si to dovoliť (bez ohľadu na dôsledky, najmä na dôsledky pre iných). Spoločné záujmy vrátane ekologických, životazáchovných sa ignorujú..., jednoducho, mám na to... A to je ohromný kameň úrazu, toto zjednodušené chápanie slobody ako niečoho nepodmieneného, absolútneho, čo sa vylučuje s akýmkoľvek obmedzením..., s rešpektovaním istých nevyhnutných zákonitostí. Takže opäť som pri otázke: Ako dostať

isté hodnoty, ako vniesť isté myslenie citlivé k prírode do vedomia spoločnosti?

J. ŠMAJS: Já už nyní řeknu to, co jsem chtěl povědět až na závěr: Je-li pravda, že žijeme ve světě globální ekologické krize a jsme-li spolu s politiky a vědci nuceni uznat, že stav světa se zhoršuje, vzniká otázka, co má v takové chvíli dělat filosofie. Já si myslím, že zejména systematická filosofie musí vypracovat nové ontologické koncepty přírody a kultury, že by měla ukázat na skryté příčiny globálního ekologického konfliktu. A patrně by měla inspirovat vědy i systém vzdělání, které nejsou bez viny na prohlubování krize, aby se krizí počaly zabývat. Všeobecné vzdělání by už nemělo být tak antropocentrické, a řekněme newtonovsky odevzdané, protože podle Newtona je svět perpetuum mobile, v němž se nic neděje, v němž působí síly gravitace, ale spontánně nic nového nevzniká. Ale my víme, že vesmír je proces, že je spontánně kreativní, že v něm neustále něco vzniká a zaniká a že samovolně i z vlastní viny může zaniknout i člověk jako biologický druh. Současná systematická filosofie by tedy měla ovlivnit vědy, vzdělání i politiku prostřednictvím dobře argumentované a vědu respektující vize skutečnosti. To je veliký úkol, velmi nebezpečný, protože nebude přijat těmi, kteří omítají přemýšlet a chtějí pokračovat v nastoupené cestě růstu, expanze, spotřeby.

E. VIŠŇOVSKÝ: Poviem to všeobecnejšie: Filozofia je nezastupiteľná práve svojimi „produktmi“. To sú idey, filozofické koncepty, „teórie“ alebo interpretácie či aj vízie. Ak by v tom bola filozofia zastupiteľná, tak ju môže nahradiť veda, umenie, politika..., čokoľvek. A to nezastupiteľné by som videl v tom, že filozofia má pomáhať kultivovať svojimi „produktmi“ vzťah človeka k svetu. Takže – „kultivácia civilizácie“, transformácia civilizácie, to je veľká úloha, ktorá je obsiahnutá v kultivácii vzťahu človeka k svetu.

O. FUNDA: Já nyní povím něco ve zdánlivě pochmurné tónině: Myslím si, že role filosofie spočívá tak v tom, být člověku útěchou ve fázi velmi pravděpodobného zániku civilizace a zániku tvora-člověk na planetě Země. Nechci tady šířit nějaký pesimismus a myslím, že vůbec nejde o nějaký pesimismus či skepsi nebo nihilismus, nýbrž pouze o střízlivé konstatování, že všechno, co vzniká, zaniká, a nezdá se mi, že by tvor-člověk nebo výtvar lidské civilizace měli mít výjimku z tohoto vzorce vznikání a zanikání. Také to neznamená, že když jdeme vstříc zániku, že bychom kvůli tomu měli přestat kvalitně žít. Je to prostě reálné konstatování – a to jsem měl na mysli, když jsem mluvil o tom, že prvořadým úkolem filosofie je provést diagnózu, pojmenovat problém. Myslím, že filosofie se musí odvážit pohledět do očí té skutečnosti, že pravděpodobnost, že jako lidé a jako civilizace jdeme vstříc zániku, je velmi vysoká. To však neznamená vzdát život, rezignovat. Já uvádím vždycky takový případ: Když přijde pan Novák k lékaři a bude mu osmdesát, tak pan doktor řekne: „Už, pane Novák, na Matterhorn nepolezete.“ To ještě neznamená, že pan Novák přestane kvalitně žít a radovat se ještě chvíli v té své zahrádce. I toto je výsostná úloha filosofie: velmi reálně se podívat na naši skutečnost a mluvit o tom, o čem lidé většinou nemluví nebo mluvit nechtějí, co raději obcházejí a kloužou po povrchu fiktivního sebeuspokojování spotřebním konsumem. Filosofie problematizuje neproblematizované, čili problematizuje i představu, že jdeme vstříc zářným zítřkům a dalším perspektivám rozvoje a úspěšnému vyřešení vzniklých problémů.

R. ŠÍP: Rád bych na toto navázal. Pamatuji si, jak asi tak před třemi lety Ivan Havel v souvislosti s blížícím se nebezpečím z kosmu, kdy jsme se měli už poněkolkáté srazit s nějakým vesmírným tělesem, psal, jak si představuje poslední chvíle před srážkou. Byla to taková vize lidí velkého – snad to mohu tak říct – filosofického charakteru: Lidé se drží za ruce, tancují a vědí, že už nic nemohou spravit, a tak alespoň spravují vztah k sobě navzájem. To, co mě přijde jako spojitost mezi tím, co řekl pan profesor právě nyní, a tím, co jsem měl na mysli a nevyjádřil asi zcela přesně v mém prvním vstupu, je téma prožitku. Prožitek je pro mě schopnost skutečně se pozastavit v údivu nad tím, že např. kámen je fraktál, informace bytí, jeho úder. Že tedy existuje něco, co nás přesahuje, co nás paradoxně vyzývá k odpovědnosti, jež se musí projevit jinak než tím, že napíšeme další příspěvek, se kterým vystoupíme na odborné konferenci. Diogena jsem před chvíli nezmínil z toho důvodu, že pobuřoval, že byl ztvárněním donkichotského chování dávno před Quijotem, ale protože byl soustředěný na svůj život a na životy ostatních, protože byl zcela soustředěný na to, co je důsledkem jednotlivých přístupů k životu, a podle toho vybíral podobu života svého. Jak je zřejmé z jeho praxe, racionalita pro něho nebyla zdrojem vytváření „nadstavby“ světa, kterou by pak následně pyšně pojmenoval „podstatou“ světa, ale skutečně praktický, pragmatický nástroj „správného vedení života“. Spojoval ryze osobní a nezobecnitelné s řádem, který nás přesahuje. Je to komplikované proto, že tento řád můžeme procítit v prožitku, nejsme jej nikdy schopni pojmově uspokojivě uchopit. To mě přijde jako trest „ekologického ducha“. Ti velcí Řekové – Platón, a dokonce snad ani Aristotelés – neměli cit pro ocenění osobního, nezobecnitelného a s ním i jedinečného prožitku. To nás ovlivňuje a omezuje dodnes: mé studenty tím, že je takové ohledy nudí, mě tím, že je nedokážu adekvátně vyjádřit, a tak se o to snažím stále méně, a nás tím, že jsme zcela bezradní, potkáme-li se s něčím, co nelze zařadit do kategorií, které jsme si vytvořili.

E. FARKAŠOVÁ: Nesmierne rada by som mala optimizmus a vieru profesora Šmajsa, že ešte nie je neskoro a že sa dá novými teoretickými koncepciami a novými vzdelávacími a výchovnými praktikami dosiahnuť náprava. No moje čítanie a myslenie sa skôr prikláňa k záverom, ktoré formuloval profesor Funda. Takisto ako on ani ja si nemyslím, že vedomie vysokej pravdepodobnosti prichádzajúceho zániku, na ktorom sa človek podieľa nemalou mierou, je dôvodom na absolútnu rezignáciu alebo na šialenstvo, aké spomínal. Podľa mňa práve filozofia by mohla byť učiteľkou tichého hrdinstva v takejto situácii; prosto, usilujme sa o niečo, v čo veríme, konajme ďalej, hoci vieme, že to už možno – zdôrazňujem možno – nemá zmysel.

E. VIŠŇOVSKÝ: Ale to, čo povedal profesor Funda, je vážne. Z toho môže vyplývať, že možno bude múdrejšie mlčať. Nie preto, že by sme my chceli mlčať, ale preto, že tí ostatní, nefilozofi, tí, ktorí ani doteraz neprijímali filozofiu, toto už vôbec nebudú chcieť počuť. Také čosi sa už vlastne podľa mojich pozorovaní deje vo sfére umenia, lebo umenie akoby vedelo vycítiť – a to mu aj patrí – atmosféru doby. Súčasné mladé generácie vnímajú predovšetkým umenie – nie vedu ani filozofiu – a svet vnímajú cez niektoré druhy umenia. V tom majú už postoj k svetu vykultivovaný, napríklad v podobe životného kréda „uzabávať sa na smrť“. Ukazuje sa, že v rovine kultúrnej, ale aj pragmatickej a technologickej, nezvládame civilizačné problémy, ktoré tu nastolil profesor Šmajsa.

O. FUNDA: To jsem měl na mysli, když jsem mluvil o roli filosofie jako útěchy a způsobu důstojného umírání, tváří v tvář zániku. Jde o jinou alternativu, než že tušení, že jdeme vstříc konci civilizace, v nás vyvolá požitkářskou reakci: Tak si tedy naposled užijme. „Žij nadoraz“, „Odvaž se, nevaž se“, „Ať je tě slyšet“, „Všechno je relativní“ – jak hlásají postmoderní billboardy naší rozložené společnosti. Jen jeden billboardový slogan se zdá být rozumný: „Svět se zbláznil, držte se.“ Všimněte si těch reklamních sloganů. Odrážejí naši realitu. Filosofii, které se přihodilo, že je pěstována ne v době velkého rozletu a perspektiv civilizace, nýbrž v době jejího soumraku, přináležejí, aby uprostraňovala vnitřnímu vyrovnanému usebrání, které si nemaluje nepodložené iluze, ale které také nerezignuje. Filosofie v době zániku civilizace, spíše už té globalizované, než jen nějaké dílčí, za sebou nechává šlápotu odvrácenou od nicoty. Víc už nemůže, než vyslovovat poselství, i když nemá důvod k naději, že je někdo bude číst a že by vůbec někoho zajímalo. Ale v tom je ta nepopulárnost filosofie, ale také ona její prorocká a strážná role.

Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK

vás pozývá na prednášku

prof. Dr. Herty Nagl-Docekal
(Filozofický inštitút Viedenskej univerzity)

Budúcnosť feministickej filozofie

Prednáška sa uskutoční

16. októbra 2007 (utorok) o 16. 00 hod.

na Filozofickej fakulte UK, Gondova 2, miestnosť č. 236